

Újabb adatok az aquincumi polgárváros déli részének közműhálózatához és beépítettségéhez

(Budapest, III. ker., Szentendrei út 135–139., Hrsz.: 19343/8)

Az Aquincumi Múzeum új kiállítási épületének rekonstrukciója során (egykori ELMŰ épület) új közművek kialakítására is szükség volt, melyek nyomvonalát 2007. április 25. és június 11. között kutattuk. A kiállítóhely a római kori polgárváros déli városfalán belül, annak közvetlen szomszédságában található, területének feltárása során, 1931-ben került elő a város tűzoltószékháza (XXXIX. épület) és az aquincumi víziorgona. (NAGY 1934 és u.ő. 1941, 182–231) Annak érdekében, hogy az épülethez most kialakított közműárkok a lehető legkevesebb ponton érintsenek épített emlékeket (falak, csatornák), azok nyomvonalát a déli városfal közvetlen szomszédságában, a korábbi kutatások szerint a római korban beépítetlen területen jelöltük ki. (NAGY 1943, 384) A közműárkokban előkerült régészeti jelenségeket – a keskeny árkok miatt – viszonylag nehéz volt értelmezni. (1. kép)

Első ütemben a Sajtás utca, azaz a település délkeleti zónájában kelet–nyugati irányban haladó gázvezeték nyomvonalát tártuk fel. Kelet felé, a jelenlegi városfal vonalával párhuzamosan, attól északra, az újkori feltöltés alatt keletről nyugat felé egyre sűrűbbé váló objektumokat dokumentálhattunk. Az ún. *Symphorus mithraeumtől* délre húzódó szakaszban korábbi kutatóárkok és szelvények vissza-

Recent data on the public utilities and buildings in the southern part of the Civil Town of Aquincum

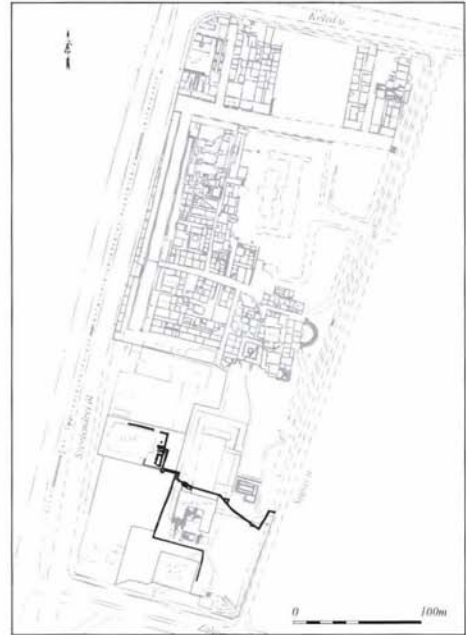
(Budapest III, 135–139 Szentendrei Road, Lrn: 19343/8)

New public utilities had to be laid during the reconstruction the Aquincum Museum's (former ELMŰ building) new exhibition building. The paths of these utilities investigated between April 25 and June 11, 2007. The exhibition building lies close to the inner side of the southern town wall of the Roman Period Civil Town. This territory was unearthed in 1931 when the building of the town's fire brigade's association (building no. XXXIX) and the Aquincum water organ were discovered. (NAGY 1934 and idem. 1941, 182–231) In order that the ditches for the new public utilities of the building crossed the constructed monuments (walls and sewers) at the fewest possible points, the paths were led next to the southern town wall, an area which had proved empty in the Roman period during previous investigations. (NAGY 1943, 384) The archaeological phenomena discovered in the ditches for the public utilities were relatively difficult to interpret because of the narrowness of the ditches. (Fig. 1)

In the first phase, the path of the east-west running gas pipe in the southeastern zone of the settlement was dug on Sajtás Street. Towards the east, it proved possible to document features that displayed a growing intensity from east to west under the modern fill in the ditch that

töltései alatt észak–déli, ill. északnyugat–délkeleti irányú, kőfalas, kő-, ill. téglával burkolt aljú, átlagosan 30-40 cm belvilágú, kőlapokkal fedett csatornarészletek kerültek elő (korábbi kutatásokhoz: NAGY 1943, 384–389; ZSIDI 2002, 38–48). (2. kép) A délnyugat felé előkerült egyik csatornarészlet nagy valószínűséggel a Zsidi P. által 2001-ben feltárt kőlapokkal burkolt, kisebb „közműesomópont” része lehetett. (ZSIDI 2002, 46–47) A városfalat kísérő nagy főgyűjtőcsatornára a lejtős irányú kisebb csatornák mintegy levélezetszerűen kapcsolódhattak. Az egyik csatornaszakasz mellett letisztított sóderes járószintről Hadrianus bronz verete került elő. A csatornaszakaszok közötti távolságokban rendszert nem lehetett felfedezni, erre utal eltérő mélységük is, feltehetően nem egykorúak. A csatornák egy része minden valószínűség szerint a *mithraeum*hoz dél felől csatlakozó, Nagy T. azonosítása szerinti 94-96. helyiségek közműveivel tartozhattak, ill. ugyanezen a területen épületfalak részletei is mutatkoztak. Ezek hovatartozása azonban az erős újkori bolygatás miatt (korábbi MHSZ épület régi közművei) és a kis feltárási felület miatt nem voltak ismert épülethez köthetők. Nyugat felé a terepszint jelentős emelkedése és a korábbi Lőtér kialakítása miatt a régészeti rétegsor nagyrészt hiányzott, csupán egy észak–déli irányú, téglával bélelt csatorna- és falrészlet mutatkozott, de jelenleg ezeket sem lehet ismert épületekhez kötni.

Nyugat felé, az ún. *deversorium* épület fürdőszármányának északi szomszédságában újra előkerült a városfalat kísérő főgyűjtőcsatorna, Zsidi P. által már korábban is feltárt részlete. (ZSIDI 1994, 36) A csatornát észak felől – a Lőtér támfalában meghagyott tanúfal rétegsora alapján – legalább

1. kép: A kutatott szakaszok a polgárváros déli területén

Fig. 1: Location of the researches in the Southern part of the Civil Town

ran north of the actual town wall running parallel to it. South of the so-called *Symphorus mithraeum*, north–south and northwest–southeast running water channels segments were found under the refills of former test trenches and cuts. The water channels had stone walls, stone and brick pavements and stone slab coverings enclosing a space of 30-40 cm. (For former investigations see NAGY 1943, 384–389; ZSIDI 2002, 38–48) (Fig. 2) The water channel segment running in a south-west direction was uncovered may have been part of the public utilities junction, paved with stone slabs, which P. Zsidi unearthed in 2001. (ZSIDI 2002, 46–47) The smaller sloping water channels joined the large collecting main running along the town wall like the veins of a leaf. A Hadrian's bronze

háromszor megújított aprósóderes útfelület követte, ahol az egyik útrétegen északnyugat–délkeleti irányú keréknyomokat is dokumentálhattunk. (3. kép) Ugyanitt, az útrétegek alatt, a későbbi csatornával párhuzamos, kőfalas, kőlapokkal fedett, de alul a sárga agyagos altalajba rakott csatorna részlete került elő. A csatorna belvilága 30 cm, kapacitása fele lehetett a későbbi főgyűjtőnek (60 cm), megszüntetését, ill. áthelyezését a megnövekedett városi vízhasználat és városszerkezeti változások indokollhatták.

Déli irányban, a *deversorium* fürdőszárnyának déli oldalán húzott kábelárokban jól követhető volt a nyugat felől keleti irányba lejtő, teraszos terep, amelynek vonalát az épületomladékok is szépen kirajzolták. Az 1993-94-ben Zsidi P. által feltárt terrazzopadlós helyiség folytatását, ill. egy korábbi periódus falrészletét dokumentáltuk. (ZSIDI 1995, 44–48) Kelet felé újabb, egyelőre ismert helyiséghez nem követhető falszakasz, ill. az épülethez kelet felől csatlakozó és azt lezáró, nagyméretű udvar keleti zárófalának folytatását is

coin was found on a cleaned gravelly floor level beside one of the stretches of water channel. No system could be recognized in the distances between the segments of water channels and their depths were also different. Thus, they were probably not contemporary with each other. Some of the water channels may have belonged to the public utilities of rooms nos. 94-96, based on T. Nagy's identification. These rooms were adjacent to the *mithraeum* in the south. Segments of building walls also appeared in the same area. Due to heavy modern disturbances (old public utilities from the former MHSZ building) and the limited excavation territory, they could not be linked to a known Roman period building. Owing to the significant raising of the surface and the leveling of the former shooting ground, the larger part of the archaeological layer sequence was missing. Only bits of a water channel lined with bricks and a stretch of wall appeared running, in a north-south direction, which cannot be connected with a known building either.

2. kép: Csatornarészlet a *Symphorus mithraeum* déli szomszédságában
Fig. 2: Water channel segment south of the *Symphorus mithraeum*

3. kép: Rétegsor útrétegekkel az egykori Lőtér-domb alatt
 Fig. 3: Layer sequence with the road levels under the former 'Shooting Range'

feltártuk, ahol a fal omladékából freskótöredékek is előkerültek. A freskótöredékek valószínűleg a Zsidi P. által 1993-94. és 2002-ben kutatott belső udvar dekorációjához tartozhattak (legutóbb: ZSIDI-MAGYAR 2003, 69–85). A sárga agyagos altalaj itt is elég magasan jelentkezett. Csatornázási munkák miatt a már többször kutatott tűzoltószékház (legutóbb általában ehhez: FORSCHUNGEN 2003,153) keleti oldalán is dolgoztunk, elsősorban az ún. XV-XVI. helyiségektől keletre. (4. kép) A szűk keresztmetsztű és változó mélységű árkok miatt nagyobb összefüggések megállapítására itt sem nyílt lehetőség, azonban jó néhány új adattal egészíthettük ki eddigi ismereteinket az épületről. Az egyik legfontosabb adat, a XV-XVI. helyiségektől keletre

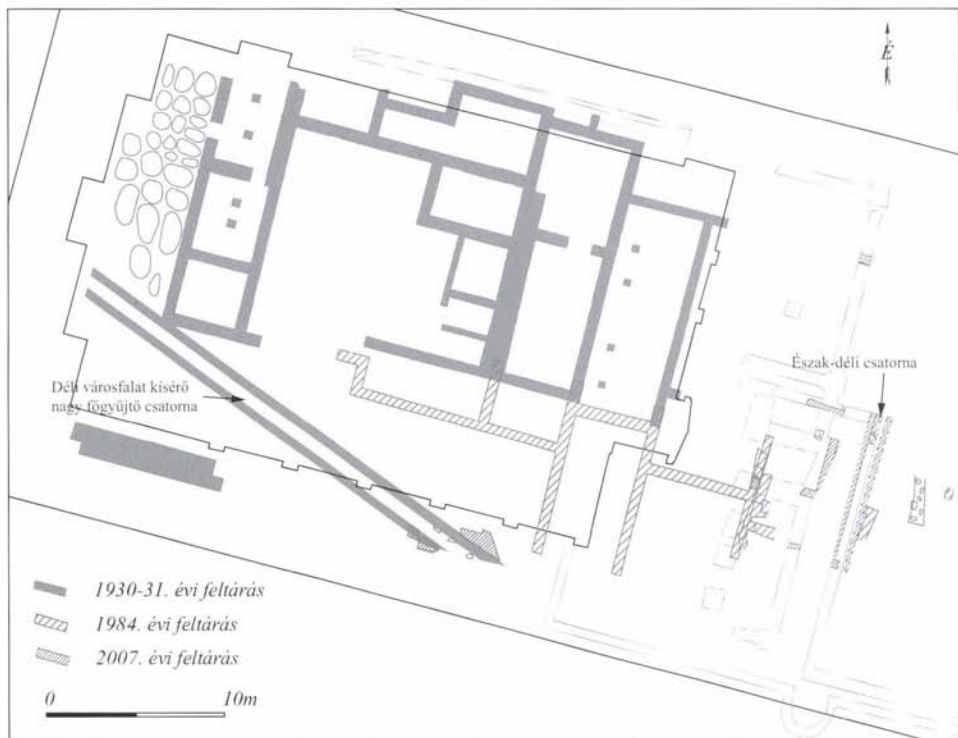
In the north, a stretch of the collection main running along the town wall that P. Zsidi had already unearthed was found again north of the bath wing of the so-called *deversorium* building. Based on the layer sequence remaining in the wall of the 'Shooting Range', a road surface comprised of small gravel that had been renewed at least three times followed the water channel in the north. Northwest-southeast running wheel ruts could be documented on one of the road surfaces. (Fig. 3) In the same place, a fragment of a water channel with stone walls covered with stone slabs and laid in the yellow clayey subsoil was found under the road layers running parallel to the later water channel. The water channel was 30 cm wide inside, and its capacity must have

előkerült, nagyméretű, 60 cm belvilágú, kb. 80 cm mélységű, észak–déli irányú kőfalas, kőlapokkal burkolt aljú csatorna, amely egyúttal valószínűleg az épület keleti szélét is jelzi. (ZSIDI 1998, 91)

A csatornától nyugatra az épülethez további falrészletek is tartoztak, ezek közül egy észak–déli irányú esetében (XV. helyiség keleti zárófala?) még megfigyelhető volt a kőalapra rakott agyagtéglás felmenő fal, keleti oldalán *in situ* fehér festéssel (külső fal?). Ebben az épületben korábban csak a VI. helyiségből (orgona lelőhelye) volt ismert eredeti helyen falfestmény. (ZSIDI 1998, 91) A fal nyugati, „belső” oldala mellett piros, sárga, fehér, zöld, növényi ornamentikával díszített freskó elplanírozott töredékeit találtuk. Ugyan-

been half of the later collecting main (60 cm). Its abandonment and replacement was justified by increased water use in the town and changes in the town structure.

The terraced surface sloping toward east could clearly be followed in the cable ditch opened in a southerly direction on the south side of the bath wing of the *deversorium*, and it was also outlined by building debris. The continuation of a room with a terrazzo pavement unearched by P. Zsidi in 1993–94 and a wall segment from an earlier period were documented. (ZSIDI 1995, 44–48) A wall stretch that cannot be linked to any known room was found in the east, and the continuation of the eastern end wall of the large courtyard that was annexed to the building in

4. kép: A feltárás helye a tűzoltószékház keleti oldalán

Fig. 4: The site of the excavation on the eastern side of the fire brigade headquarters

5. kép: Kemence(?) részlete a közműárokban, a tűzoltószékháztól keletre
 Fig. 5: Part of an oven(?) in the ditch of the public utilities east of the fire brigade headquarters

itt egy ponton *in situ* tetőomladék bezuhant, összehabareszódott részletét is dokumentálhattuk, az omladékból Kr. u. 3. század elején vert érem (Caracalla vagy Geta) került elő. A XV-XVI. helyiségektől keletre feltárt több kisebb falrészlet, a szintadatok alapján különböző építési periódusokhoz tartozhatott. A tűzoltólaktanya épületének északeleti részén Nagy L. nagyméretű helyiség (XI.) északi és déli falindításait tárta fel. (NAGY 1941, 190) Talán ide tartozhat az a szinte teljesen ép állapotban feltárt terrazzopadló is, amely az egykori feltárás helyétől keletre meghúzott kábelárókban került elő, a jelenlegi felszíntől 30-40 cm-re, egy helyen visszabontott kelet-nyugati irányú osztófal nyomával. A korábbi kutatások során a X., XII., XIII. és a XIV. helyiségekben tártak fel terrazzopadlót. (ZSIDI 1998, 91.) A termet(?) észak felől kelet-nyugati irányú, déli, „belső” oldalán színes freskóval díszített fal zárta le. Ez, valamint a fent említett észak-déli irányú, agyagtégla felmenővel rendelkező fal egyúttal valószínűleg jelzi a tűzoltószékház keleti záródását is. Észak felé egy korábbi periódushoz

the east as its closing element was discovered. The debris from the wall contained fresco fragments as well. The fresco fragments probably belonged to the decoration of the inner courtyard investigated by P. Zsidi in 1993-94 and 2002. (Recently: ZSIDI-MAGYAR 2003, 69-85) The yellow clayey subsoil appeared relatively close to the ground surface. Because of canalization, it was also necessary to work on the eastern side of the headquarters of the fire brigade, which has already been investigated a few times (recently in general: FORSCHUNGEN 2003, 153), especially east of the so-called rooms nos XV-XVI. (Fig. 4) No broader connections were observed in the narrow ditches at varying depths. Nevertheless, a few new data could be added to the information already gathered about the building. One of the most important was a large stone water channel with an interior measurement of 60 cm laid at a depth of about 80 cm. It was paved with stone slabs and ran in a north-south direction east of rooms nos. XV-XVI, marking the eastern border of the building. (ZSIDI 1998, 91)

tartozó, íves formájú, agyaggal tapasztott, naranesvörösre égett, feltehetően kemenecce(?) nyomait sikerült azonosítanunk. (5. kép)

A közműnyomvonalak kialakítása során nyert információk – bár nagyobb összefüggések és építési periódusok megállapítására nem voltak alkalmasak – sok újdonsággal szolgáltak a polgárvárosi déli városfal közvetlen környezetének közműhálózata és beépítése szempontjából.

T. Láng Orsolya

Irodalom/References:

FORSCHUNGEN 2003 – Zsidi, P.: Öffentliche Gebäude und Wohnhäuser außerhalb des Stadtzentrums. In: Zsidi, P. (Red.), Forschungen in Aquincum 1969–2002. Aquincum Nostrum II. 2. 2003, 150–155.

NAGY 1934 – Nagy L.: Az aquincumi orgona. Budapest 1934.

NAGY 1941 – Nagy L.: Az aquincumi polgárváros tűzoltóságának székháza (schola collegii centonariorum). Laureae Aquincenses 2 (1941) 182–231.

NAGY 1943 – Nagy T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938–1942. évek között végzett kutatásairól. BudRég 13 (1943) 360–399.

ZSIDI 1994 – Zsidi P.: 50/7. III. Budapest, Szentendrei út 133. Aquincum polgárváros – déli városfal. RégFüz 46 (1994) 36.

ZSIDI 1995 – Zsidi P.: Római épület az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül, 1993–94. évi feltárás (Excavations in 1993–1994 of a Roman building outside the southern wall of the Aquincum Civil town). AqFüz 1 (1995) 44–48.

Further wall segments belonged to the building west of the water channel. One of these walls comprised a vertical adobe wall sitting on a stone foundation in the case of a north-south running wall (eastern end wall? of room no. XV) with *in situ* white painting on the eastern side (exterior wall?). So far, *in situ* fresco decoration only was found in its original place in room no. VI, the provenience of the water organ. The leveled fragments of a fresco decorated with red, yellow, white and green floral ornaments were found inside the western side of the wall. At the same spot, part of the *in situ* collapsed roof bound by mortar could be documented as well as a coin minted at the beginning of the AD 3rd century (Caracalla or Geta). Based on the level data, the small wall segments unearthened east of rooms XV–XVI belonged to different construction periods. L. Nagy had unearthened the beginning of the northern and southern walls of a large room (no. XI), in the northeast part of the headquarters of the fire brigade. (NAGY 1941, 190) The terrazzo pavement uncovered in a nearly intact condition perhaps also belonged here. It was found together with the trace of a robbed east-west running dividing wall at a depth of 30–40 cm from the actual ground surface in the cable ditch opened east of the previous excavation territory. Terrazzo floors had been uncovered during earlier investigations in rooms nos. X, XII, XIII and XIV. (ZSIDI 1998, 91) An east-west running wall decorated with a colored fresco on the southern “interior” surface closed the hall(?) in the north. This wall and the above-mentioned north-south wall with the adobe superstructure probably marked the eastern closing of the headquarters of the fire brigade. North of here, the traces

ZSIDI 1998 – Zsidi P.: Az aquincumi tűzoltók kollégiuma és a tűzoltószékház. *BudRég* 32 (1998) 91–97.

ZSIDI 2002 – Zsidi P.: Az aquincumi polgárváros ún. Symphorus mithraeumának hitelesítő feltárása (Verifying excavation in the so-called Symphorus mithraeum of the Aquincum Civil Town). *Aqfűz* 8 (2002) 38–48.

ZSIDI – MAGYAR 2003, Zsidi P. – Magyar M.: Fürdőépület az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül (Bath building outside the southern town wall of the Aquincum Civil Town). *Aqfűz* 9 (2003) 69–85.

of an arched construction, probably an oven(?), were identified in the clay plastering burned to an orange color. (*Fig. 5*)

The information gathered during the digging of the trenches for the public utilities was not sufficient to permit defining broader interrelationships and construction phases but it produced new information concerning the public utilities and buildings in the direct vicinity of the southern town wall of the Civil Town.

Orsolya T. Láng